

ANNA BŁASIAK

M IĘDZY
(NIE)OBECNOŚCIĄ
A ZAANGAŻOWANIEM

RODZICIELSTWO
REKONSTRUOWANE
W PONOWOCZESNOŚCI

WYDAWNICTWO NAUKOWE
AKADEMII IGNATIANUM W KRAKOWIE
KRAKÓW 2019

© AKADEMIA IGNATIANUM W KRAKOWIE, 2019

Publikacja dofinansowana ze środków przeznaczonych na działalność
statutową Wydziału Pedagogicznego Akademii Ignatianum w Krakowie

RECENZENCI:

dr hab. Anna Fidelus, prof. UKSW

dr hab. Jarosław Horowski

REDAKCJA: Magdalena Jankosz

PROJEKT OKŁADKI: Jadwiga Mączka

TYPOGRAFIA I ŁAMANIE: Paweł Majewski

ISBN 978-83-7614-410-8

WYDAWNICTWO NAUKOWE AKADEMII

IGNATIANUM W KRAKOWIE

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 39 99 620

wydawnictwo@ignatianum.edu.pl

<http://wydawnictwo.ignatianum.edu.pl>

Dystrybucja:

Wydawnictwo WAM

Dział Handlowy

tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Księgarnia Wysyłkowa

tel. 12 62 93 260

www.wydawnictwowam.pl

Spis treści

Wstęp	9
-------------	---

1.

MAKRO- I MIKROspołeczne Uwarunkowania Kształtu Współczesnej Rodziny I Rodzicielstwa	23
---	----

1.1. Rodzina i rodzicielstwo w perspektywie transformacji ustrojowej i wolnorynkowej	31
1.2. Procesy globalizacyjne i „przesunięcia ku indywidualizacji” a specyfika ról małżeńsko-rodzicielskich	40
1.3. Życie rodzinne i jego jakość w społeczeństwie informatywno-cyfrowym	45
1.4. Przemiany w rodzinie w przestrzeni społeczeństwa konsumpcyjnego	57
1.5. Demokratyzacja życia prywatnego jako czynnik zmian w rodzinie i rodzicielstwie	64
1.6. (Re)konstrukcje rodziny w warunkach zmiany społeczno-kulturowej	72

2.

RODZICIELSTWO – ZŁOŻONOŚĆ I RÓŻNORODNOŚĆ ZJAWISKA	91
--	----

2.1. Być rodzicem – aspekty dystynktywne rodzicielstwa	93
2.2. Role rodzinne i rodzicielstwo w perspektywie ról społecznych ...	104
2.3. Zróżnicowane funkcjonowanie w rolach rodzicielskich	109
2.4. Macierzyństwo i realizacja roli matki – w przeszłości i dzisiaj ...	114
2.5. Ojciec i ojcostwo w zmieniającej się rzeczywistości	129

- 2.6. Współczesne rodzicielstwo a (nowe) tendencje
w wychowaniu rodzinnym 141
- 2.7. Rodzina „społecznym mikrokosmosem” – współczesne
modyfikacje i przesunięcia socjalizacyjne dzieci i rodziców 161

3.

RODZINA JAKO ŚWIAT W ROZWOJU I PRZESTRZEŃ DLA ROZWOJU CZŁOWIEKA 173

- 3.1. Niepowtarzalny, intymny świat wewnętrzny rodziny
i rodzicielstwo w systemowym rozumieniu 174
- 3.2. Rozwój rodziny i rodzicielstwa w perspektywie temporalnej. 183
- 3.3. Rozwojowe aspekty rodzicielstwa – kontekst indywidualny
i wspólnotowy 191
- 3.4. Doświadczanie i doświadczenia rodzicielstwa – jako czynnik
i przestrzeń rozwoju 200

4.

ORIENTACJA METODOLOGICZNA I PROCEDURA BADAŃ EMPIRYCZNYCH 207

- 4.1. Między światem społecznie konstruowanym a prywatnymi
sensami i znaczeniami – podstawy ontologiczne
i epistemologiczne badań 208
- 4.2. Świat życia codziennego systemu rodzinnego – perspektywa
fenomenologiczno-hermeneutyczna 214
- 4.3. Badania biograficzne jako metoda i źródło wiedzy 226
- 4.4. Rodzice – aktorzy społeczni jako podmioty działające
i interpretatorzy społeczni w tworzonej narracji 232

5.

POCZĄTEK HISTORII RODZICIELSTWA – PRZEJŚCIE OD DIADY DO TRIADY W PERSPEKTYWIE INDYWIDUALNEJ I WSPÓLNOTOWEJ ZMIANY ŻYCIOWEJ NARRATORÓW 241

- 5.1. Przedrodzicielskie marzenia i zamierzenia bycia
matką lub ojcem 243

5.2. Niedopełnione macierzyństwo (i ojcostwo)	246
5.3. Macierzyństwo prenatalne i wczesne rodzicielstwo	255
5.4. Sytuacja okołoporodowa z perspektywy wymogów rodzicielstwa i doświadczenia porodu	257
5.5. Przejście do rodzicielstwa – blaski i cienie pierwszych doświadczeń	266

6.

UWIKŁANIA RODZICIELSTWA W PRZESTRZENI CODZIENNOŚCI	281
---	-----

6.1. Uczestnicy zdarzenia – rodzina pochodzenia wsparciem lub/i źródłem problemów	282
6.2. Zagubienie rodzica w codzienności zdarzeń – między wiedzą, informacją a intuicją	295
6.3. Dzień powszedni – próby negocjacji i ustaleń, czyli (nie)demokratyczny model rodziny	302
6.4. Demokratyzacja relacji rodzic-dziecko w codzienności	316
6.5. Rola rodzicielska i jej realizacja w codzienności a praca zawodowa – poszukiwanie równowagi	321

7.

WSPÓŁCZESNY MIKROŚWIAT RODZINY – ZŁOŻONY ŚWIAT „ICH” INTERAKCJI	329
--	-----

7.1. Mikroświat macierzyństwa – „jej” jednostkowa biografia jako rodzica	331
7.2. Mikroświat ojcostwa – „jego” rekonstrukcje w życiu codziennym	342
7.3. Mikroświat rodzeństwa – „Kain i Abel” czy „Jaś i Małgosia”	352
7.4. Między mikroświatem rodzica i dziecka – biograficzne uczenie się rodziców w przestrzeni życia codziennego rodziny	360

8.

WYCHOWANIE RODZINNE W ŻYCIU CODZIENNYM I POPRZEZ CODZIENNOŚĆ	371
---	-----

8.1. Obecność rodziców w życiu dziecka i wychowaniu	373
---	-----

8.2. Codzienna komunikacja w rodzinie	377
8.3. Rodzinna „gra wokół odpowiedzialności”	383
8.4. Czas wolny i świętowanie rodziny	390

9.

MIĘDZY KONCEPCJĄ A ZAANGAŻOWANYM DZIAŁANIEM – RODZIC JAKO WYCHOWAWCA WŁASNEGO DZIECKA	397
---	-----

9.1. Wychować dobrego i szczęśliwego człowieka – projekt wychowawczy współczesnego rodzica	399
9.2. Jednomyślność i konsekwencja rodzicielska w wychowaniu czy ta gorsza i ten lepszy	404
9.3. Sukcesy i porażki rodzicielskie (w wychowaniu)	408
9.4. Rodzicielskie dylematy i lęki w obszarze edukacji dziecka . . .	414
9.5. „Rodzice z kluczem wiolinowym na szyi”	422

Refleksje końcowe: w stronę poznania i zrozumienia, by wspierać i dowartościować rodzicielstwo	429
Bibliografia	445
Wykaz tabel	483
Indeks osób	485
Summary	493

Wstęp

„Pragniemy wychowywać nie w ogóle (...),
ale wychowywać ku jakiemuś «dobru», ku lepszemu stanowi”.

J. Lipiec

Zainteresowanie rodziną trwa od najdawniejszych czasów ze względu na to, że była i jest ona głównym środowiskiem życia człowieka, równocześnie odgrywającym istotną funkcję w społeczeństwie. Wspólnota ta zajmowała uwagę filozofów, w tym Platona (1960; 1990) i Arystotelesa (2001; 2000), który podejmował próby teoretycznej analizy życia w rodzinie i jej miejsca w społeczeństwie, uznając ją za podstawową grupę społeczną i miejsce kształtowania cnót. Także w księgach Starego i Nowego Testamentu (zob. Jelonek, 2007; Majewski, 2011) można odnaleźć różnorodne aspekty dotyczące małżeństwa i rodziny. Historia pełna jest obrazów życia rodzinnego.

Naukowa refleksja nad rodziną, w tym badania nad kondycją polskiej rodziny, ma wieloletnią tradycję, co znajduje odzwierciedlenie w polskiej literaturze i podejmowanych kolejnych analizach i eksploracjach, które prowadzone są przez liczne ośrodki akademickie oraz przez instytucje państwowe i pozarządowe, ponieważ sytuacja polskiej rodziny, w tym dziecka i jego rodziców, nie pozwala na obojętność. Realizowane badania i analizy skutkują konkretnymi działaniami wspomagającymi rodzinę oraz najmłodsze pokolenie.

Rodzina jest ważną przestrzenią życia osobistego i wspólnotowego, stąd wzrastające zainteresowanie jej diagnozowaniem, ale i podejmowaniem działań edukacyjnych i mających na celu wsparcie. „Nie znaleziono bowiem w modelu społecznego funkcjonowania człowieka innego, bardziej sprawnego «narzędzia» wychowania niż rodzina” (Jędrzejko, 2010: 29). Jest ona jedyną w swoim rodzaju wspólnotą życia, podstawowym i niezastąpionym środowiskiem rozwoju i wychowania człowieka, pod warunkiem, że funkcjonuje prawidłowo i nie krzywdzi swoich członków. Siła oddziaływań rodziny wynika z tego, że rodzice, będąc osobami znaczącymi, wpływają na dziecko od najwcześniejszego

momentu jego życia, kiedy jest ono najbardziej na te oddziaływania podatne. Ważne jest też to, że rodzinne wpływy i oddziaływania są systematyczne i długotrwałe ze względu na specyfikę życia rodzinnego. Ponadto pomiędzy rodzicami a dziećmi istnieje więź emocjonalna, więź wyjątkowa i niepowtarzalna, wzmacniająca również siłę wychowawczych oddziaływań, które mogą mieć charakter zamierzony i spontaniczny. Rodzina, będąc instytucją i grupą społeczną, jest otwarta i podatna także na wszelkie wpływy o charakterze zewnętrznym, stąd nawet niewielkie zmiany społeczno-kulturowe w pierwszej kolejności i najintensywniej dotyczą tę wspólnotę.

Problematyka rodziny jest nadal aktualna i na nowo podejmowana z różnych perspektyw, ponieważ w tym naturalnym i najważniejszym środowisku życia, rozwoju i wychowania młodego pokolenia zachodzi szereg zmian, zarówno pozytywnych, jak i negatywnych, na skutek globalnych przemian. Rodzina oddziałuje na dziecko niezależnie od tego, czy jest środowiskiem wartościowym, czy dysfunkcyjnym. W tym kontekście ważną kwestią jest diagnoza dokonujących się zmian cywilizacyjnych i ekonomicznych, które w istotny sposób wpływają na kształt życia małżeńsko-rodzinnego i funkcjonowanie rodziny jako środowiska opiekuńczo-wychowawczego. Konwersja rodziny obejmuje zmiany zarówno pod względem struktury, jak i pełnionych funkcji oraz pozycji poszczególnych członków w rodzinie. W konsekwencji we współczesnym społeczeństwie funkcjonują mozaikowe i często niespójne formy życia osobistego i rodzinnego. Dlatego profesjonalne działania pedagogiczne, oparte na określonej wiedzy diagnostycznej, powinny zmierzać do tego, by rodzina była formą trwałą, odpowiadającą na powszechnie uznane potrzeby ludzkie i prawidłowo wypełniającą swoje funkcje, oraz by rodzice potrafili odnaleźć się w nowej, często określanej jako trudnej, rzeczywistości.

W kontekście życia w świecie, gdzie dominuje permanentna zmiana, rodzi się pytanie, jak wychowywać człowieka w „niegościnniej” rzeczywistości, tym bardziej więc, jak podkreślił to Z. Kwieciński (2002), zadaniem edukacji jest pomoc w kształtowaniu człowieka na miarę złożonych wyzwań współczesności. Trzeba być świadomym zmian i związanych z tym zagrożeń oraz szans, w których współczesny człowiek, zarówno dziecko, jak i dorosły, uczestniczy oraz starać się je też zrozumieć, poznać ich źródła, by móc reagować w odpowiedni sposób i funkcjonować w pełni swojego człowieczeństwa. Występuje dzisiaj, jak wskazała K. Szafraniec (2011), potrzeba refleksyjności

i umiejętności czytania otoczenia społecznego. Dlatego też trzeba szukać dogodnych sposobów, by sprostać współczesnym wyzwaniom. Jedną z dróg jest edukacja wszystkich pokoleń, która umożliwi nabywanie kompetencji niezbędnych, by mierzyć się z nowymi trendami socjokulturowymi, i jest realizowana przez różne podmioty i instytucje.

W badaniach naukowych pytania o to, jakie znaczenie ma dla człowieka gromadzenie wiedzy o nim samym, o innych oraz o świecie, są fundamentalne i aktualne. Fenomen wiedzy implikuje wciąż kolejne ważne pytania, które domagają się odpowiedzi, by postęp i rozwój cywilizacji sprzyjał podnoszeniu jakości życia w wymiarze jednostkowym i społecznym, nie tylko materialnym, ale także psychicznym i duchowym. W analizach pedagogicznych podejmowane jest zagadnienie wiedzy głównie w dwóch obszarach: jako wiedzy naukowej i wiedzy potocznej, które są efektem aktywności poznawczej człowieka (poznania naukowego i potocznego) (Opozda, 2012c; Nowak-Dziemianowicz, 2006).

Podstawą, a zarazem przedmiotem analizy dokonanej w niniejszej pracy jest zarówno wiedza naukowa, jak i potoczna, dotycząca rodziny i realizowanego w jej obszarze rodzicielstwa (macierzyństwa i ojcostwa), gromadzona i opisywana przez różne dyscypliny naukowe, głównie przez pedagogikę, psychologię i socjologię. M. Nowak-Dziemianowicz (2006) wskazała, że aktualna w naukach społecznych wiedza o rodzinie obejmuje trzy typy dyskursów tej wiedzy: 1) dyskurs normatywno-ideologiczny, 2) dyskurs instrumentalno-techniczny i 3) dyskurs praktyczno-moralny. Drugi typ wiedzy to wiedza potoczna, kształtowana poprzez poznanie potoczne, jej podstawą jest naturalne doświadczenie jednostki. „Szczególne znaczenie w jej konstruowaniu przypisuje się procesom socjalizacji pierwotnej i wtórnej oraz szeroko rozumianym uwarunkowaniom socjokulturowym. (...) Zastosowanie kategorii wiedzy potocznej w problematyce pedagogicznej należy uznać za bardzo celowe i przydatne tak na poziomie tworzenia teorii pedagogicznych, jak i na poziomie praktyki edukacyjnej” (Opozda, 2012c: 7, 8). Kategoria wiedzy potocznej w podjętej analizie odzwierciedla obraz codziennych, życiowych doświadczeń, zachowań i zdarzeń, w których uczestniczy dany człowiek jako rodzic, jego relacje z innymi, w tym przede wszystkim z dziećmi. Codzienne doświadczenia życiowe, które są udziałem każdego człowieka, są odmienne i specyficzne, naznaczone trudem i radością przeżywania, oraz interpretowane inaczej lub podobnie. Poznanie sądów oraz przekonań rodziców na swój

temat w obszarze życia rodzinnego, realizowanych w codzienności ról rodzicielskich powiązanych z sukcesami czy porażkami swoimi czy innych, oczekiwaniami i marzeniami, pomoże w próbie nakreślenia obrazu współczesnego rodzicielstwa, rzeczywistości związanej z realizacją ról rodzicielskich i wychowaniem najmłodszego pokolenia. Te dwa odmiennie źródła wiedzy umożliwiają poznanie naukowe.

W pedagogice, na co wskazuje D. Opozda (2012c: 7), mamy do czynienia nie tylko z pedagogiczną wiedzą naukową, ponieważ nieustannie trwa dialog z wiedzą, która swoje źródła ma w innych dziedzinach nauki. Kategoria wiedzy pedagogicznej i wiedzy w pedagogice rodzi zdaniem autorki potrzebę interdyscyplinarnych i intersubdyscyplinarnych ujęć rzeczywistości.

Problematyka pracy umiejscowiona jest przede wszystkim na gruncie pedagogiki, w obszarze zainteresowań pedagogiki społecznej i pedagogiki rodziny. Przy czym rodzina, czy zawężając rodzicielstwo, stanowi przedmiot zainteresowań badawczych wielu dyscyplin i subdyscyplin naukowych. Dlatego ważna jest pedagogiczna wiedza naukowa opracowywana i gromadzona w obrębie dyscypliny i subdyscyplin pedagogicznych. Należy też wziąć pod uwagę dokonania naukowe innych dziedzin, które mają zastosowanie w pedagogice. W szczególności dotyczy to nauk społecznych czy szeroko pojętej humanistyki.

Jak to zostało już zaznaczone, dyskurs dotyczący rodziny dokonuje się w wielu dyscyplinach i subdyscyplinach naukowych, choć podejmowane są w nim różne aspekty i wymiary dotyczące życia rodzinnego. Występuje różnorodność pól problemowych oraz różnorodność wypowiedzi badaczy. Wspólnym mianownikiem może być ujęcie rodziny w kategoriach grupy społecznej, środowiska wychowawczego, jak też systemu wzajemnych powiązań i interakcji czy miejsca zaspokajania potrzeb. Przy czym zawsze przedmiotem dyskursu jest rodzina. Dlatego w opisie i wyjaśnianiu zjawisk związanych z fenomenem rodzicielstwa ukształtowanym na gruncie rodziny trzeba, by badacz przyjął, według wskazań T. Bauman (2008), postawę transgresyjną, która umożliwi przekraczanie granic tradycyjnego ujęcia i opisu zjawisk tak, by mógł się zbliżyć do poznania nowej rzeczywistości. W szczególności dotyczy to rodziny, życia rodzinnego i rodzinności, które są zjawiskami powszechnymi, ale równocześnie dynamicznymi i zróżnicowanymi, zwłaszcza dzisiaj ze względu na przemiany socjokulturowe i aksjologiczne.

Praca stanowi próbę podsumowania własnych przemyśleń i badań poświęconych problematyce funkcjonowania współczesnej rodziny. W szczególności dotyczy badań prowadzonych nad fenomenem rodzicielstwa, który realizowany jest w czasach płynnej nowoczesności i wymaga nie tylko poznania, ale przede wszystkim zrozumienia oraz interpretacji. Rodzicielstwo będące istotnym elementem świata społecznego jest zarówno źródłem doświadczeń człowieka, jak i przedmiotem aktywności poznawczej w wymiarze naukowej racjonalności oraz tym potocznym, codziennym, naturalnym.

Konieczność podejmowania badań naukowych dotyczących rodzicielstwa, funkcjonowania współczesnych kobiet i mężczyzn w roli matki i ojca wpisuje się w obszar pól problemowych nauk społecznych, w tym pedagogiki społecznej. Dyscyplina ta koncentruje się bowiem na człowieku z perspektywy jego harmonijnego rozwoju, co w ścisły sposób wiąże się z rodzicem (i rodzicielstwem), który jest pierwszym wychowawcą dla swojego dziecka oraz sam jako rodzic rozwija się w swoim człowieczeństwie. Dokonuje się to poprzez podejmowaną aktywność, pełnienie ról, w tym ról rodzicielskich, wzajemną komunikację, relacje i interakcje osobowe, przeżycia i doświadczenia. Z tym wiąże się teza, że rodzina stanowi rodzaj tak zwanego metazasobu w rozwoju człowieka. Ponadto zainteresowania pedagogiki społecznej skupiają się także na środowisku, które według S. Kawuli (2007; 2012) jest jednym z głównych czynników określających i wyznaczających drogi rozwoju człowieka. Mimo zachodzących przeobrażeń pierwszym i podstawowym środowiskiem wciąż pozostaje rodzina. Dlatego współczesne rodzicielstwo, wraz z dokonującymi się modyfikacjami w zakresie podziału ról i obowiązków rodziców, realizacji ról rodzicielskich w codziennym życiu, stanowi ważny aspekt badawczy oraz obszar poszukiwania rozwiązań, które mają na celu pomoc i wsparcie rodziców w zmieniającej się, ale i często „niegościnniej” rzeczywistości.

Mając na uwadze fakt, iż wciąż aktualizowane są wyniki badań oraz refleksje naukowe nad zagadnieniem rodzicielstwa, które jest złożonym i wieloaspektowym fenomenem, na gruncie pedagogiki społecznej i pedagogiki rodziny należy jednak podejmować wysiłek eksplorowania i porządkowania pewnych treści i wątków z perspektywy pedagogicznej i tworzenia pedagogicznej wiedzy naukowej ważnej także dla praktyki edukacyjnej. Jak podkreśliła J. Ostrouch-Kamińska, ciągle należy podejmować trud badawczy, by odpowiadać na pytania „co wiemy o rodzinie, czego nie wiemy, czego nie zauważamy, czego

nie możemy dostrzec i co powinniśmy poznać” (Ostrouch-Kamińska, 2017c: 89). Powodów jest kilka, pierwszy dotyczy faktu, że rodzina jest prymarnym środowiskiem wychowawczym (Milerski, Śliwerski, 2000; Matyjas, 2007; Opozda, 2017). Dla wielu badaczy stanowi środowisko życia i rozwoju niepowtarzalne i specyficzne, a przez to wyjątkowe, ponadto najbardziej naturalne (Wilk, 2002). Biorąc pod uwagę szanse na prawidłowy i pełny rozwój, wydaje się niezastępowalne, ale tylko w sytuacji jej prawidłowego funkcjonowania. Rodzina pełni podstawową rolę w wychowaniu, ale nie deterministyczną. Funkcja wychowawcza rodziny opiera się na rodzicielstwie (Opozda, 2017). Po wtóre, dla znacznej grupy osób rodzina jest wysoko cenioną wartością i odgrywa dużą rolę w ich życiu, co łączy się ze znacznym zaangażowaniem z ich strony w jej realizację. Ponadto rodzina i realizowane w jej obszarze rodzicielstwo zmieniają się pod wpływem przeobrażeń cywilizacyjnych. Kształtowane są nowe modele rodziny oraz rodzicielstwa. Rodzina, i tym samym rodzicielstwo, zmienia się wewnętrznie ze względu na to, iż jest dynamicznym bytem społecznym, który przeobraża się w obrębie swojego cyklu rozwojowego (przechodzi przez fazy życia rodzinnego), stanowiąc źródło nowych doświadczeń dla swoich członków. Życie w rodzinie jest udziałem większości ludzi na świecie, którzy mają swoje osobiste doświadczenia z tym związane (pozytywne lub negatywne) oraz subiektywną wiedzę potoczną na ten temat. Jednocześnie powszechna dzisiaj pluralizacja poglądów na temat rodziny i życia rodzinnego przyczynia się do pewnego rodzaju zagubienia współczesnego człowieka w rzeczywistości, czy też pojawiają się u niego trudności w interpretacji zjawisk codziennych, także i tych związanych z wychowaniem dzieci i młodzieży. W tym kontekście wydaje się, że występuje potrzeba aktualnych analiz i badań w odniesieniu do rodziny i rodzicielstwa (macierzyństwa i ojcostwa) w perspektywie pedagogicznej. Tym bardziej, że – jak to ujęła R. Doniec (2013a: 167) – „bez względu (...) na zachodzące w rodzinie przemiany, jest i pozostanie ona podstawowym, najbardziej naturalnym środowiskiem «stawania się człowiekiem», w którym odbywa się – mówiąc językiem H. Radlińskiej – wzrost, wrastanie i wprowadzenie w człowieczeństwo”.

Ponadto w naukach społecznych ważne jest poznanie, zwłaszcza w odniesieniu do problemów społecznych (w rodzinie), bo poznanie otwiera drogę do ich rozwiązywania. „Wiedzą wynikającą z doświadczenia określonych zjawisk, praktycy mogą się wspierać w działaniach

związanych z rozwiązywaniem problemów społecznych, w interwencjach terapeutycznych i edukacyjnych. W ten sposób działalność badawcza będzie przyczyniała się do zmiany świata (...)" (Ostrouch-Kamińska, 2017c: 90).

Przedmiotem publikacji są zatem doświadczenia współczesnego rodzicielstwa w okresie ponowoczesności¹. Pedagogiczna perspektywa podjętego zagadnienia wydaje się złożona i różnorodna. Wynika to z faktu, że rodzicielstwo, będąc specyficzną relacją rodzica z dzieckiem, wpisuje się w obszar rozwoju człowieka, zarówno dziecka, jak i dorosłego, oraz rozwój rodziny, gdzie rodzic jest głównym architektem kształtowanej rzeczywistości. Aktywność dorosłego w rolach rodzicielskich (jak również równolegle w innych rodzinnych) sprzyja jego indywidualnemu rozwojowi. Role te, według D. Opozdy (2012b: 12), są silnie „sygnowane wychowawczo” w znaczeniu bycia wychowawcą i wychowankiem. Rodzina jest pierwszym środowiskiem wzrostu osoby, stąd jednym z zadań rodzica jest wychowanie najmłodszego pokolenia, polegające na tworzeniu warunków i dostarczaniu istotnych czynników stymulujących powstanie zmian progresywnych i osiągnięcie samodzielności, dojrzałości osobowej młodego człowieka. Ważnym aspektem tego procesu jest jego relacyjny charakter, ale występują różne jego wymiary (autorytet, wartości, środki wychowawcze, zasady wychowania), które wzajemnie się przeplatają i tworzą pewną całość warunków wychowania i rozwoju w rodzinie. Podsumowując te kwestie, warto zatem podkreślić, że „współczesna pedagogika w odniesieniu do zagadnień rodziny jako środowiska wychowawczego zajmuje się obecnie już nie tylko problematyką wychowania i wspierania dzieci i młodzieży w ich rozwoju i osiągnięciu dojrzałości, ale również uwarunkowaniami i znaczeniem pełnienia ról wychowawczych dla rozwoju osób dorosłych – głównie rodziców (coraz częściej również dorosłych pełniących rolę dziadków)” (Opozda, 2012b: 16). Rodzina, będąc prawidłowym środowiskiem, stanowi wyjątkowe miejsce oddziaływań wychowawczych ze względu na emocjonalne powiązania

¹ Określanej mianem płynnej nowoczesności (Bauman, 2006), czy też późnej nowoczesności (Giddens, 2007), jak również społeczeństwa ryzyka, niepewnego jutra (Beck, 2004) oraz postmodernistycznej rewolucji (Bell, 1996), co wskazuje na pewne jej cechy. Przy czym Z. Bauman uznawał, że płynność nowoczesności to wejście nowoczesności w swoją późną fazę, która według niego jest błędnie określana jako ponowoczesność, ponieważ nowoczesność trwa dalej, nie zakończyła się.

międzyosobowe i więzi, które nie są obecne w innych środowiskach. Rodzice jako przewodnicy dziecka inicjują i wyznaczają kierunek jego drogi życiowej, wskazując określone wartości i motywując do aktywności. Zatem rodzina stanowi ważny, bo bezpośredni kontekst dla rozwoju osoby, ponadto jest źródłem istotnych codziennych doświadczeń. Przy czym prowadzone refleksje oraz badania dotyczą tak zwanych typowych rodziców z klasy średniej, jak większość analiz dokonywanych dzisiaj w naukach społecznych. Choć, jak wskazała A. Wachowiak (2001), w polskich realiach wciąż jest ta klasa nie do końca ukształtowana, wytworzyła ona jednak własny model życia rodzinnego.

Podjęta w tej pracy problematyka wpisuje się w obszar badań mikroświatów rodziny, które związane są z intymnymi relacjami wewnątrzrodzinnymi, dotyczą bowiem poszczególnych ludzi, jednostkowych przypadków, ale równocześnie fenomenów złożonych treściowo i znaczeniowo, do których można zaliczyć doświadczenia rodzicielstwa. W szczególności idzie o odpowiedź na pytanie, jak współcześni rodzice (matka, ojciec) rozumieją swoje rodzicielstwo (macierzyństwo, ojcostwo) konstruowane w codzienności, jakie nadają mu znaczenia?

Analiza literatury dotyczącej rodziny i rodzicielstwa wskazuje, że te zjawiska znajdują się pośród dociekań naukowych badaczy, którzy reprezentują różne dyscypliny naukowe, stąd interdyscyplinarność tej problematyki. Przyjmuje się, że polskimi prekursorami badań nad rodziną byli Florian Znaniński (1976) oraz Bronisław Malinowski (2000). Lata międzywojenne to czas działalności Józefa Chałasińskiego (1984), którego badania dotyczyły polskiej rodziny chłopskiej. Od tamtej pory problematyka rodziny w różnych aspektach nadal jest podejmowana przez badaczy z odmiennych dyskursów wiedzy, na co wskazuje dokonana analiza literatury.

Aktualnie w pedagogice rodzina jest badana przede wszystkim w kontekście aspektów wychowawczych czy też opiekuńczych, socjalnych i kulturowych oraz moralnych i obyczajowych, co znalazło odzwierciedlenie w pracach S. Kawuli (2006; 2007; 2012), J. Brągiel (2006; 2012; 2014) i A.W. Jankego (1999; 2006), czy też A.M. de Tchorzewskiego (2006; 2014), J. Wilka (2002), B. Kromolnickiej (1998; 2012), H. Cudaka (1995; 1998; 2013), S. Cudaka (2007) E. Marynowicz-Hetki (1985; 2009), K. Marzec-Holki (1999; 2018), J. Nikitorowicza (1997; 2009), F. Adamskiego (2002), B. Matyjas (2007; 2008), J. Piekarskiego (1992) czy A. Olubińskiego (2001), W. Danilewicz (2010),

E. Jarosz (2001), E. Kantowicz (2010), T. Olearczyk (2008), J. Izdebskiej (2001; 2005; 2015). Ponadto pedagogiczna analiza rodzicielstwa uwzględniająca różne jego aspekty, atrybuty czy wymiary jest podejmowana także przez J. Brągiel (2006; 2012; 2014), B. Smolińską-Theiss (2014; 2015), J. Izdebską (2001; 2005; 2015), M. Mendel (2001; 2007), M. Nowak-Dziemianowicz (2006; 2016), D. Opozdę (2012; 2017), E. Włodarczyk (2017), D. Lalak (2010; 2012) J. Ostrouch-Kamińską (2015; 2017), R. Doniec (2001; 2013), M. Nyczaj-Drag (2010; 2011), K. Segiet (2015) A. Matysiak-Błaszczak (2010; 2013), A. Ładyżyńskiego (2009; 2011; 2012; 2014), A. Śniegulską (2015; 2016), M. Biedroń (2009), K. Kuryś-Szyncel (2015; 2017).

Socjologiczne ujęcie przemian rodziny znajdziemy w publikacjach między innymi: Z. Tyszkowski (2002), K. Slany (2002; 2008), L. Kocińska (2002), T. Szlendak (2005; 2011), M. Boguni-Borowskiej (2008; 2012; 2013) E. Paprzyckiej (2008), A. Titkow (2004; 2007), D. Duch-Krzystoszek (2004), B. Budrowskiej (2000; 2004; 2008), A. Gizy-Poleszczuk (2005), M. Marody (2014), B. Balcerzak-Paradowskiej (2004), A. Kotlarskiej-Michalskiej (2011; 2016), T. Biernata (2014) czy też E. Majewskiej (2009) oraz J. Mariańskiego (2015; 2017), L. Dyczewskiego (2007), M. Szyszki (2015), M. Fuszary (2008), A. Kwak (2005; 2008; 2015), W. Muszyńskiego (2010), D. Gębuś (2006; 2014; 2017). Problematyką macierzyństwa i ojcostwa zajmowali się na gruncie socjologii przede wszystkim B. Budrowska (2000; 2004; 2008), M. Sikorska (2009; 2012), K. Dzwonkowska-Godula (2009; 2015), M. Olcoń-Kubicka (2009), P. Kubicki (2009), K. Arcimowicz (2003; 2008; 2013), M. Gębka (2006; 2007), I. Przybył (2016), A. Żurek (2008; 2016).

Problemy związane z rodziną i rodzicielstwem w psychologicznych badaniach naukowych są rozpatrywane w pracach między innymi: E. Gurby (2013), M. Czub i J. Matejczuk (2015), T. Rostowskiej (2009), J. Rostowskiego (1987), H. Liberskiej (2014) i M. Farnickiej (2014), M. Matuszewskiej (2014), A. Maliny (2011), I. Janickiej (2011; 2014), L. Wojciechowskiej (2008; 2016), M. Ziemskiej (2009), M. Braun-Gałkowskiej (2007; 2008), D. Kornas-Bieli (2009; 2017), M. Płopy (2008; 2011), E. Mandal (2000; 2008), B. Bartosz (2002) i L. Bakiery (2013; 2014; 2017), B. Jankowiak (2017), A. Cierpki (2013), M. Kaźmierczak (2015), K. Wałęckiej-Maty (2014; 2018).

J. Truskolaska (2012) dokonała przeglądu i analizy osiągnięć badawczych polskich pedagogów (głównie z pedagogiki rodziny),

prowadzących eksploracje empiryczne środowiska rodzinnego. Nie uwzględniono wszystkich przeprowadzonych badań, z powodu oczywistych ograniczeń czasowo-przestrzennych i osobowych, jednak starano się wziąć pod uwagę w miarę obszerny materiał. Na podstawie podjętych działań wyodrębniono ogólne bloki tematyczne: 1) rodzina jako prawidłowo funkcjonujące środowisko wychowawcze; 2) zagrożenia procesu wychowania we współczesnej rodzinie polskiej; 3) wpływ procesów makrospołecznych na funkcjonowanie rodziny; 4) wsparcie instytucjonalne dla rodziny; 5) historyczne ujęcie wychowania w rodzinie i badań pedagogicznych nad rodziną. W ramach tych ogólnych bloków wyróżniono tematy szczegółowe. Analizowana problematyka rodzicielstwa znalazła się wśród tematów szczegółowych w pierwszym ogólnym bloku tematycznym jako „role ojca i matki w wychowaniu rodzinnym”, gdzie autorka wskazała na następujących badaczy tego problemu: S. Kawula, J. Śledzianowski, B. Matyjas, S. Baran, K. Slany, L. Kocik, M. Truszkowska, J. Witczak, A. Kwak, M. Wolf, T. Sosnowski, H. Marzec, E. Malenda.

Z kolei M. Wawrzak-Chodaczek (2012), dokonując autorskiego przeglądu możliwi wszystkich ważniejszych badawczych doniesień dotyczących rodziny – krajowych i zagranicznych (realizowanych i opublikowanych od końca lat 90. XX wieku po najnowsze wydania), wskazała, iż jednym z obszarów, który wymaga analiz, są „relacje wewnątrzrodzinne wśród członków rodziny zamieszkujących pod jednym dachem, jak również bliskimi członkami rodziny mieszkającymi osobno oraz między dalszymi krewnymi a najbliższą rodziną” (Wawrzak-Chodaczek, 2012: 35). W tej wskazanej perspektywie mieści się rodzicielstwo, które „wyraża się szczególną relacją między rodzicem i dzieckiem (nawet jeśli relacja ta jest dysfunkcyjna). Jest ona wpisana w strukturę wewnątrzrodzinną relacji i więzi między poszczególnymi członkami rodziny” (Opozda, 2017: 21), co także stanowi uzasadnienie dla podjętego projektu badawczego.

Na podstawie dokonanej analizy różnych teorii i podejść do badania rodziny, przy uwzględnieniu dwóch dominujących w naukach społecznych dyskursów dotyczących rodziny, wyłaniają się dwa zasadnicze, ale różne podejścia do badania problematyki rodziny, co również znalazło potwierdzenie w eksploracjach J. Ostrouch-Kamińskiej. Pierwsze podejście to „analiza funkcjonowania rodziny jako instytucji, koncentrująca się na cechach właściwych rodzinie, na jej funkcjach, dynamice przeobrażeń i istotnych związkach z innymi instytucjami

lub grupami społecznymi oraz związkach wyjaśniających ważne zjawiska życia rodzinnego, gdzie źródłem danych są głównie: ewidencja ludności, spisy ludności, sondaże, obserwacje, metody psychometryczne” (Ostrouch-Kamińska, 2017c: 86). W wielu przypadkach dokonuje się tu diagnoza, która skupia się przede wszystkim na dysfunkcjach rodziny i jej brakach. Celem drugiej orientacji badawczej są natomiast analizy skierowane na rozumiejący i refleksyjny wgląd w intersubiektywne doświadczenia człowieka związane z życiem rodzinnym. Ważne są tutaj znaczenia i sensory, jakie nadają jednostki swoim przeżyciom i doświadczeniom. Celem badań jest wówczas poznanie mechanizmów i procesów dokonujących się w rodzinie, ale z punktu widzenia osoby, która jest w nie uwikłana. Wówczas źródłem danych empirycznych są badania biograficzno-narracyjne. Tego typu badania dają niezwykłą szansę, by poznać subiektywne rodzinne sensory i znaczenia oraz opisać rodzinną rzeczywistość widzianą oczyma jej uczestników i aktorów.

Prezentowane badania nad współczesnym rodzicielstwem wpisują się w drugi nurt prezentowanych powyżej orientacji badawczych, ponieważ celem moich badań empirycznych było poznanie fragmentu życia ludzkiego, którego granice wyznaczają swoiste, różnorodne i niepowtarzalne doświadczenia rodzicielstwa w życiu codziennym badanych i ich narracjach. Dlatego podjęłam się próby dokonania pogłębionej analizy życia codziennego w kontekście realizowanej roli rodzicielskiej (jako matki, jako ojca), sposobów jej doświadczania i konstruowania oraz dotarcia do subiektywnych znaczeń i sensów, jakie nadają fenomenowi rodzicielstwa współcześni rodzice w opowiadanych przez siebie historiach z uwzględnieniem perspektywy pedagogicznej. Celem praktycznym z kolei było wskazanie na inspiracje i sugestie do dostosowania, modyfikowania i konstruowania orientacji działań w zakresie różnych obszarów (np. polityka prorodzinna, edukacja, terapia i poradnictwo) wsparcia rodzicielstwa w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości. Biorąc pod uwagę te kwestie, postawiono zasadnicze pytanie: jak współcześni rodzice rozumieją swoje rodzicielstwo konstruowane w codzienności, jakie nadają mu znaczenia? Drogą do uzyskania odpowiedzi była perspektywa biograficzno-narracyjna, która umożliwiła gromadzenie i wniknięcie w subiektywne świat rodziców i zbadanie tego, co niepowtarzalne i wyjątkowe w ich codziennym doświadczeniu w ich opowieściach o sobie.

Przyjęłam, że rodzicielstwo to doświadczenie bycia matką, bycia ojcem, bycia rodzicem, które obejmuje zarówno wymiar psychiczny

i egzystencjalny, społeczno-kulturowy, ale i biologiczny kobiety i mężczyzny. Przy czym doświadczenie każdego rodzica posiada swój jednostkowy, indywidualny i wyjątkowy charakter, który różni się pod względem jego przebiegu i jakości. Stąd wydaje się, że najbardziej adekwatną perspektywą poznania i rozumienia rodzicielstwa jest wymiar biograficzno-narracyjny, dotyczący indywidualnych doświadczeń jednostki będącej rodzicem – matką czy ojcem. To indywidualne doświadczenie kobiety jako matki i mężczyzny jako ojca daje możliwość uchwycenia fenomenu rodzicielstwa, macierzyństwa czy ojcostwa w różnych wymiarach, także i rozwojowym oraz wychowawczym, z uwzględnieniem kontekstów społeczno-kulturowych.

Tytuł książki jest efektem współpracy, jaki się dokonał między badaczem, czyli moją osobą, i badanymi, ponieważ odnosi się do celu i problematyki badań własnych oraz kategorii, które mocno wybrzmiały w narracjach rodziców (uczestników badań): nieobecność/obecność i zaangażowanie. Rekonstrukcje rodzicielstwa zostały odniesione do życia codziennego, które zgodnie z koncepcją świata przeżywanego Alfreda Schütza jest „zarówno sceną, jak i obiektem działań i interakcji jednostki, która musi nad nim panować, ale też zmieniać go w celu realizacji własnych zamiarów, w jego ramach i pośród innych osób” (za: Paszenda, 2017: 63), oraz przestrzeni między (nie)obecnością a zaangażowaniem rodzica. Przestrzeń ta wyłoniła się w perspektywie wysłuchanych narracji rodziców. Obecność była kategorią podkreślaną przez narratorów w różnych kontekstach. Jest ona fundamentalnym warunkiem, swoistym „starterem”, który uruchamiał działania dorosłego jako rodzica, ale też jest elementem starań rodzicielskich. Obecność ta dotyczy w pierwszej kolejności cielesnego wymiaru, rozumianego jako bycie fizyczne w domu, obok drugiego wymiaru psychicznego jako stałej dyspozycji bycia dla Innego bliskiego, towarzyszenia w przeżywaniu wszelkich spraw i problemów, którymi on żyje. Obecność fizyczna rodzica w życiu dziecka jest pierwszym przejawem podjęcia roli matki czy ojca, ale potrzebne jest też podjęcie określonych zadań z tego wynikających i tutaj wybrzmiała w narracjach kategoria zaangażowania. Przyjęłam koncepcję za L. Bakierą (2013b: 180), która zaangażowanie w rodzicielstwo traktuje jako „nabytą skłonność osoby dorosłej do trwałego koncentrowania własnej aktywności na roli rodzicielskiej”. Przejawem zaangażowania jest zaś zaangażowanie behawioralne, walencyjne, poznawcze i emocjonalne, natomiast (po)między oznacza przestrzeń, którą może rodzic

zagospodarować, podejmując określoną aktywność. Jak tą przestrzenią rodzic zarządza w codzienności, jakie podejmuje wybory i działania, co dominuje, a co jest eliminowane, jakie nadaje znaczenia – to starałam się poznać poprzez wysłuchane wywiady, ponieważ w tym zakorzeniony jest proces konstruowania rodzicielstwa i wychowania najmłodszego pokolenia.

Na strukturę pracy składa się dziewięć rozdziałów, które można ująć w dwie zasadnicze części. W pierwszej z nich, obejmującej cztery początkowe rozdziały, przedstawiono teoretyczne podstawy i założenia projektu badawczego, co ukazuje konceptualizację badań własnych, poszukiwanie i konstruowanie własnej drogi badacza. W rozdziale pierwszym wskazano na szeroki kontekst dokonujących się zmian socjokulturowych i ekonomicznych często opisywanych w literaturze za pomocą licznych metafor (np. płynna nowoczesność [Bauman, 2006], społeczeństwo sieciowe [Castells, 2008]), które wpływają na kształt rodziny i rodzicielstwa. Ponowoczesność stawia przed współczesnym człowiekiem zupełnie nowe wyzwania, także w obszarze życia rodzinnego, które były nieznanne poprzednim pokoleniom. Niepewna, często i nieprzewidywalna rzeczywistość jest przestrzenią rekonstrukcji rodzinnych, w tym także modeli życia rodzinnego i osobistego, co zostało w tym rozdziale przedstawione. W rozdziale drugim zaprezentowano fenomen rodzicielstwa jako złożoną i wieloaspektową rzeczywistość na podstawie interdyscyplinarnych źródeł. Skupiono się przede wszystkim na analizie rozumienia rodzicielstwa na gruncie nauk społecznych, na funkcjonowaniu osób dorosłych w rolach rodzicielskich w ponowoczesnej rzeczywistości, ale uwzględniono także aspekt historyczny, związany z kształtowaniem roli matki i ojca w przeszłości. Rozdział trzeci skoncentrowany został wokół problematyki rozwoju w różnych rodzinnych wymiarach, ponieważ ukazuje rodzinę jako system, podkreślając cykliczność życia rodziny (rozwój rodziny w czasie), oraz wskazuje na aktywność dorosłego w roli rodzica, która także jest czynnikiem rozwojowym w wymiarze indywidualnym i wspólnotowym. Ważną kategorią dla podjętych rozważań jest doświadczenie i doświadczanie rodzicielstwa w kontekście uczenia się biograficznego, co zostało także zarysowane. W rozdziale czwartym została przedstawiona filozoficzna oraz metodologiczna perspektywa realizowanego projektu w odniesieniu do współczesnych doświadczeń rodzicielskich matek i ojców opisywanych z ich punktu widzenia. Przyjęcie wskazanej orientacji pozwoliło na poznanie i zrozumienie

subiektywnych znaczeń, jakie nadawali narratorzy swoim rodzicielskim doświadczeniom, codziennym zmaganiom, jakie im towarzyszyły. Kolejne rozdziały, od piątego do dziewiątego, stanowią drugą część pracy, która jest opisem i interpretacją przedstawionych przez narratorów doświadczeń oraz nadanych im sensów i znaczeń. Tytuły poszczególnych rozdziałów oraz ich kolejność i treść opierają się na osobistej próbie odczytania i rozumienia, na podstawie metodologicznych wskazań posługiwania się procedurami opracowania, analizy i interpretacji materiałów badawczych w badaniach jakościowych. Rozdziały te dotyczą zdarzeń i wątków, które wyodrębniły się z narracji matek i ojców, a dotyczą następujących obszarów życia rodzinnego: przejście i reorganizacja związana z zaistnieniem triady (narodzinami dziecka) w miejsce diady małżeńskiej; doświadczenia codzienne rodziców w zakresie kształtowania relacji małżeńskich i rodzicielskich; rozumienie macierzyństwa i ojcostwa oraz proces ich kształtowania; proces wychowania rodzinnego w codzienności i poprzez codzienność, także w kontekście planów i projektów (koncepcji) rodzicielskich, strategii wychowawczych, celów wychowania, sukcesów i porażek rodzicielskich. Wszystkie te pola problemowe są powiązane z obecnością rodzica i jego zaangażowaniem. Całość kończy refleksja nad współczesnym rodzicielstwem rekonstruowanym w codzienności, która stanowi przestrzeń działań wychowawczych rodzica oraz budowania relacji z drugim rodzicem i dzieckiem.

Prezentowana praca jest próbą włączenia się w społeczną dyskusję nad kondycją rodzicielstwa uwikłanego w ponowoczesną rzeczywistość z uwzględnieniem pedagogicznej perspektywy oraz znaczenia tego fenomenu dla współczesnego człowieka.